

regulations, the role and importance of international agricultural trade in modern international relations, its forms of regulation. The major issues of improving standards of production and management in the agricultural sector are examined.

Key words: WTO, trade, GATT / WTO, the WTO Member States, harmonization, WTO law.

УДК 349.6

Л. Решетник

Окремі правові питання розвитку екологічного страхування життя та здоров'я громадян від негативного впливу джерел підвищеної екологічної небезпеки

У статті досліджено правові питання розвитку в Україні екологічного страхування, наведено класифікацію видів екологічного страхування, які можна виділити на основі аналізу чинного екологічного законодавства. Окреслено провідні напрями розвитку як добровільного, так і обов'язкового екологічного страхування. Основну увагу приділено страхуванню життя та здоров'я громадян від негативного впливу об'єктів підвищеної екологічної небезпеки.

Ключові слова: екологічне страхування, джерело підвищеної екологічної небезпеки, відшкодування шкоди

Постановка наукової проблеми та її значення. Однією із найефективніших форм відшкодування шкоди, заподіяної порушенням основного конституційного, екологічного, природного права людини – права на безпечне для життя та здоров'я довкілля, варто визнати екологічне страхування.

Практичне значення такої форми відшкодування важко переоцінити, особливо в сучасний період, коли основним чинником, що негативно впливає на стан довкілля та призводить до заподіяння шкоди майну, здоров'ю, життю громадян, є господарська діяльність та природні стихійні явища.

Аналіз досліджень цієї проблеми Проблема страхування ризиків заподіяння шкоди різноманітною господарською діяльністю не є новою для нашої юридичної науки та практики. Ще у свій час А. І. Покровський (1917 р.) писав про те, що ріст промисловості й підприємств призводить до великої кількості нещасних випадків, які навіть при найбільш суворому ставленні ніяк не можуть бути зведені до будь-якої вини господаря (власника). Між цим залишати потерпілого без винагороди (компенсації) видається в таких випадках несправедливим [1, с. 132]. Автор бачив вихід із ситуації в розвитку інституту страхування.

Окремі аспекти екологічного страхування досліджували вітчизняні та зарубіжні науковці (В. В. Глянцев, С. Є. Донцов, В. В. Костицький, Г. П. Серов, М. С. Малєїн, М. Я. Шимінова). Здебільшого всі наявні дослідження зводяться до висновку про необхідність уведення обов'язкового страхування ризиків виникнення техногенно-екологічних інцидентів, тобто страхування відповідальності власників джерел підвищеної екологічної небезпеки (ДПЕН).

Формулювання мети та завдань статті. Варто визнати що в сучасних умовах саме через обов'язкове екологічне страхування такої діяльності можна реально компенсувати всім потерпілим шкоду, заподіяну ДПЕН. Дослідження правових питань екологічного страхування життя й здоров'я людини від негативного впливу джерел підвищеної екологічної небезпеки створить умови для належного функціонування правового механізму захисту екологічних прав та інтересів громадян у нашій державі.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. В Україні досить велика кількість потенційно небезпечних підприємств (виробництв). Потенційно небезпечні виробництва становлять велику питому вагу в структурі виробництва – у цілому по країні на них припадає 42,8 % вартості промислових фондів, 33,8 % обсягів виробництва та 21 % працюючих. В Україні розміщені великі ядерні й радіаційно небезпечні об'єкти: п'ять атомних електростанцій, два науково-дослідні інститути, які у своїй діяльності використовують 16 атомних реакторів [2, с. 45].

Ураховуючи економічну ситуацію в нашій державі та динаміку росту різного виду й ступеня надзвичайних техногенних ситуацій, без упровадження екологічного страхування право громадян на

відшкодування шкоди, заподіяної порушенням права на безпечне для життя та здоров'я довкілля, практично реалізувати повною мірою неможливо. Навіть якщо буде доведено факт заподіяння шкоди конкретним підприємством та пред'явлено позов про її відшкодування, він не завжди може бути задоволений саме з таких основних причин, як значна кількість потерпілих, тому шкода, що заподіяна, зазвичай, перевищує фінансові можливості підприємства; навіть якщо фінансові можливості дають змогу відшкодувати шкоду, то після виконання цих зобов'язань підприємство може залишитися просто банкрутом.

Ці перешкоди можна подолати через створення резервів грошових ресурсів (фондів) за рахунок внесків підприємств, що визнані джерелами підвищеної екологічної небезпеки, для їх цільового використання – компенсації збитків, яких зазнав хто-небудь з учасників створення цього фонду. Тим самим збитки одного розподіляються між численними суб'єктами й тому вони, по-перше, не такі відчутні для безпосереднього заподіювача; по-друге, особи, яким заподіяно шкоду техногенним інцидентом, мають реальну економічну, фінансову гарантію реалізації свого права на відшкодування шкоди, заподіяної порушенням вимог екологічної безпеки.

Для того, щоб механізм відшкодування шкоди, заподіяної ДПЕН, через екологічне страхування ризику заподіяння такої шкоди ефективно діяв, існує низка проблем, які потребують як законодавчого врегулювання, так і теоретичного дослідження.

Насамперед варто зазначити, що законодавство України передбачає можливість здійснення добровільного й обов'язкового державного та інших видів страхування громадян і їхнього майна та доходів підприємств, установ, організацій на випадок шкоди, заподіяної внаслідок забруднення навколишнього природного середовища й погіршення якості природних ресурсів [3, ст.49]. Видается що зазначене положення стосовно страхування є надто загальним і потребує встановлення конкретного чіткого й досконалого правового механізму його реалізації. Закон України «Про страхування» (ст. 5) теж не включає екологічне страхування до переліку видів обов'язкового страхування, крім окремих його видів, проте дає змогу здійснювати таке страхування як добровільне.

Окремими видами обов'язкового екологічного страхування варто визнати:

- обов'язкове страхування врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень у радгоспах та інших сільськогосподарських підприємств;
- страхування цивільної відповідальності оператора ядерної установки за шкоду, яка може бути заподіяна внаслідок ядерного інциденту;
- страхування цивільної відповідальності інвестора, у тому числі за шкоду, заподіяну довкіллю, здоров'ю людей за угодою про розподіл продукції, якщо інше не передбачено угодою [4, ст. 6];
- страхування майнових ризиків за угодою про розподіл продукції у випадках, передбачених Законом України «Про угоди про розподіл продукції» (що включає втрату корисних копалин унаслідок розливу, повені, пожежі, тощо) [5, ст. 9];
- страхування від ризику негативного впливу іонізуючого випромінювання на здоров'я персоналу ядерних установок, джерел іонізуючого випромінювання, державних інспекторів із нагляду за ядерною та радіаційною безпекою безпосередньо на ядерних установках [6, ст.15].

Важливим кроком на шляху запровадження обов'язкового екологічного страхування відповідальності власників ДПЕН за шкоду, заподіяну життю, здоров'ю, майну потерпілих громадян аваріями на цих об'єктах, стало закріплення в Законі України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» положення щодо обов'язковості страхування відповідальності за шкоду, яка може бути заподіяна аваріями на цих об'єктах. Таке страхування є обов'язковою умовою отримання дозволу на експлуатацію цих об'єктів [7, ст.13]. Незважаючи на те, що наведене законодавче положення є досить загальним, його можна розглядати як правову базу для подальшого розвитку та конкретизації механізму здійснення обов'язкового екологічного страхування відповідальності власників ДПЕН за шкоду, заподіяну аваріями на цих об'єктах.

Аналіз чинного вітчизняного законодавства дає підставу зробити висновок, що основними напрямками розвитку екологічного страхування, які намітилися в Україні (за об'єктом страхування), є:

- 1) особисте страхування життя, здоров'я від негативного впливу техногенних чинників;
- 2) майнове страхування що пов'язане з володінням та користуванням майном, природними ресурсами, вирощеною сировиною;
- 3) страхування відповідальності заподіяння шкоди ДПЕН третім особам.

Наявні наукові дослідження в галузі екологічного страхування зосереджені здебільшого на питаннях страхування відповідальності власників потенційно небезпечних виробництв та об'єктів. Висловлюється думка про уведення обов'язкового екологічного страхування такої відповідальності.

Актуальність проблеми екологічного страхування для нашої держави обумовлює необхідність урахування й навіть запозичення міжнародного досвіду та водночас урахування реальних економічних, екологічних, політичних, соціальних умов, що існують в Україні.

Аналіз законодавчої міжнародно-правової й зарубіжної практики та наукових досліджень щодо питань екологічного страхування дає можливість зробити висновок, що основним об'єктом екологічного страхування визнається ризик заподіяння шкоди ДПЕН.

Таке страхування здійснюється в багатьох країнах (Німеччині, Бельгії, Великобританії, Нідерландах, Італії, США, Швейцарії, Японії, інших державах).

Науковці, які детально досліджували нормативно-правові акти інших держав у сфері правового регулювання екологічного страхування, сформулювали основні загальні правила, на яких ґрунтується таке страхування. Вважаємо, що вони є прийнятними й можуть бути використані в Україні для створення нормативно-правової бази екологічного страхування.

Серед цих правил є такі:

- страхування не призначене для покриття витрат на ліквідацію наслідків шкоди від техногенних впливів на довкілля, заподіяних власним землям чи майну страхувателя;

- мета страхування – компенсувати шкоду, заподіяну здоров'ю чи майну, третій стороні (особи, які постраждали від техногенного інциденту, хоч вони не є стороною договору страхування).

Таке правило повинно стимулювати страхувателя до підвищення безпечності свого виробництва;

- екологічне страхування не поширюється на випадки заподіяння екологічної шкоди внаслідок винних дій страхувателя (тобто він не здійснив дій для запобігання й нейтралізації небезпечних техногенних впливів на довкілля, порушив нормативи екологічної безпеки);

- не підлягає страховому покриттю шкода, що заподіяна поступовим забрудненням довкілля. Це пояснюється тим, що неможливо встановити джерело шкоди (їх, зазвичай, кілька), яка виявляється через багато років після забруднення довкілля;

- не відшкодовується шкода, що виникла до укладення договору страхування.

На нашу думку, перспективи розвитку сфери екологічного страхування не варто обмежувати лише страхуванням відповідальності власників ДПЕН при заподіянні шкоди третім особам, хоча саме таке страхування якнайшвидше повинно бути запроваджене в нашій державі. Це лише один із напрямів (пріоритетний) розвитку страхової галузі у сфері екології.

Для захисту екологічних прав громадян, зокрема тих, що проживають на територіях біля АЕС чи інших екологічно небезпечних об'єктів, доцільно увести для них обов'язкове державне екологічне страхування, об'єктом якого є життя й здоров'я. Страховим випадком (фактом), який давав би право на відшкодування, був би не техногенний інцидент на цьому об'єкті (у такому випадку мало б місце страхування цивільної відповідальності ДПЕН), а захворювання певного виду, що породжені постійним впливом такого екологічно небезпечного джерела. Існування такого негативного впливу на здоров'я людей (навіть якщо немає перевищення екологічних нормативів) підтверджується науковими дослідженнями фахівців різних галузей науки (наприклад щодо впливу малих доз радіації).

Зокрема, інформацію щодо впливу на здоров'я людини малих доз радіації оприлюднено на засіданні Постійного народного трибуналу, що відбувся у Відні 13 квітня 1996 р. Наукові дослідження свідчать, що навіть малі дози радіації можуть викликати такі ж захворювання, як і набагато вищі. Наприклад, спостерігаються однакові зміни в здоров'ї дітей в Україні, ліквідаторів наслідків аварії на ЧАЕС, жертв атомного бомбардування (Японія) та осіб, які проживають біля АЕС (наприклад, як свідчить статистична інформація, жителі, котрі мешкають в 11-кілометровій зоні АЕС у Торонто (Канада), зазнають тих самих проблем зі здоров'ям, і це при тому, що ця АЕС має світову репутацію як найкраща, найбезпечніша). Серед зазначених категорій осіб поширені такі захворювання, як рак щитоподібної залози, психічні розлади, серцево-судинні захворювання, неплідність, понижений імунітет, передчасні пологи, вроджені вади розвитку [8, с. 98].

Для нормативного врегулювання такого виду екологічного страхування, на жаль, немає достатньо ні правових, ні економічних умов. По-перше, потребують правового врегулювання окремі питання, без яких здійснення такого виду страхування неможливе. Зокрема, хоч і було прийнято Закон України

«Про об'єкти підвищеної небезпеки», потрібно диференціювати такі об'єкти за ступенем небезпеки (при екологічному страхуванні розміри страхових внесків будуть пропорційними ступеню екологічної небезпеки об'єкта). По-друге, провести екологічне зонування територій біля об'єктів, які є ДПЕН (зокрема це стосується АЕС). По-третє, удосконалити систему медико-екологічної експертизи й закріпити перелік хвороб, які б визнавалися такими, що мають радіогенну природу та дають право на страхове відшкодування. По-четверте, удосконалити систему екологічного моніторингу та екологічного аудиту як на території держави в цілому, так і на теренах, де функціонують ДПЕН.

Важливим та актуальним залишається питання про склад і розмір збитків, що підлягають страховому покриттю, громадянам, які постраждали внаслідок техногенно-екологічного інциденту. При такому відшкодуванні варто виходити із принципу повного відшкодування шкоди з метою реалізації принципу соціальної справедливості. Окремі науковці вважають, що лише через інститут екологічного страхування можна й варто реалізувати цей принцип [9, с. 87]. Проте Закон України «Про страхування» (ст. 8) встановлює, що страхове відшкодування не може перевищувати розміру прямих збитків, яких зазнав страхувальник. Непрямі збитки вважаються застрахованими, якщо це передбачено договором страхування.

Міжнародна практика свідчить, що страховому покриттю підлягають будь-які збитки, завдані техногенно-екологічним інцидентом¹. Матеріальні та моральні збитки від техногенних катастроф бувають надзвичайно великі й не завжди можливо провести їх обмеження через високий ступінь невизначеності складників цих збитків. Вони можуть залежати від кліматичних й інших не передбачуваних явищ, що впливають на їх розмір та склад. На жаль, у спеціальній літературі немає єдиного підходу до аналізу поняття збитків, які обумовлені наслідками аварій. Звідси – немає єдиного методологічного підходу до обчислення й урахування їх окремих складових. Проте такі спроби робляться. Наприклад, Міжнародна комісія із радіаційного захисту створила методичні розробки, щодо обчислення збитків від наслідків ядерних та радіаційних аварій. Як у нашій державі, так і в усьому світі (і це визнає наукове співтовариство), є потреба в розвитку вузькоспеціалізованих прикладних напрямів створення методик визначення такої шкоди [2, с. 26]. Поки не створено спеціальних методик для визначення розміру заподіяної шкоди, вони встановлюються експертним шляхом чи іншими юридичними фактами. Як свідчать наукова література та юридична практика, такими збитками є витрати на очистку природного об'єкта який перебував у власності чи користуванні особи, вартість знищеного врожаю, не отримані доходи внаслідок зниження продуктивності природного об'єкта, витрати на лікування свійських тварин і компенсація у випадку їх загибелі, витрати на лікування потерпілих осіб, кошти на переїзд в іншу місцевість, кошти на облаштування чи освоєння нових природних об'єктів (джерел водопостачання, земельних ділянок) та інші, які будуть встановлені й доведені. Саме при визначенні розміру страхового покриття актуальним є питання про прямі та непрямі збитки. Доцільно нагадати, що непрямі збитки можуть бути викликані іншими чинниками які приєдналися до основної причини (техногенного інциденту) та примножили їх. Якраз на цій стадії особливого значення набуває процедура проведення спеціального обстеження (експертизи) порядку й умов користування природним об'єктом, якому заподіяна шкода, як самі потерпілі дотримувалися цих умов та запобігали погіршенню їхнього стану. Якщо таких порушень не було, то мають бути відшкодовані всі заподіяні збитки (і прямі, і непрямі). У тих випадках, коли неможливо розділити збитки, які заподіяні безпосередньо техногенним інцидентом, від збитків, заподіяних іншим чинником, що долучився (наприклад стихійне лихо), варто, на нашу думку, використати правило, що застосоване в Законі України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку». У ст. 74 цього Закону визначено: якщо ядерна й неядерна шкоди спричинені спільно ядерним та неядерним інцидентом (подіями іншого характеру), то неядерна шкода, якщо вона не може бути обґрунтовано відокремлена від ядерної, вважається ядерною шкодою, спричиненою ядерним інцидентом.

Це положення створювало б такі позитивні моменти:

- 1) забезпечило б соціальну справедливість при страховому покритті шкоди потерпілим особам і дію принципу повного відшкодування шкоди;
- 2) стимулювало б діяльність власників ДПЕН до вжиття заходів із запобігання техногенним інцидентам;
- 3) сприяло б удосконаленню методів проведення експертної оцінки сум страхового відшкодування;

4) сприяло б удосконаленню системи як державного, так і громадського екологічного контролю та моніторингу довкілля, і на території, де розміщені ДПЕН, і в цілому в державі.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи вищевикладене, потрібно визначити, що екологічне страхування (зокрема життя й здоров'я людини від негативного впливу ДПЕН) є не тільки однією з важливих форм відшкодування шкоди, але й суттєвою юридичною та економічною гарантією реалізації й захисту екологічних прав громадян, та гарантією відшкодування заподіяної шкоди, незалежно від фінансового стану заподіювача. Воно виконує не тільки важливу компенсаційну функцію, але є ланкою фінансової системи держави. Крім фінансової, екологічне страхування виконує такі не менш важливі функції, як:

– **превентивна** – полягає у використанні частини коштів від сум страхових платежів на те, щоб попередити, запобігти, ризику заподіяння шкоди екологічно небезпечними об'єктами;

– **соціальна** – реалізується через виділення страховою організацією частини засобів страхових резервів на підвищення соціального захисту населення;

– **контрольна** – здійснюється за допомогою перевірки страховою організацією, додержання страхователями умов страхового договору, які сприяють запобіганню техногенно-екологічним інцидентам;

– **інформаційна** – реалізується через проведення екологічного аудиту та інших заходів із метою визначення фінансово-економічного стану підприємства, кваліфікації кадрів, можливих збитків, що можуть бути заподіяні підприємством, стану дотримання вимог екологічної безпеки. Отже, ця інформація стає відомою страхователю, страховику та іншим зацікавленим суб'єктам (наприклад екологічним громадським організаціям).

Джерела та література

1. Покровский А. И. Основные проблемы гражданского права / А. И. Покровский. – Петербург, 1917. – 389 с.
2. Луцько В. С. Шляхи вдосконалення системи державного управління у сфері екологічної безпеки України / В. Луцько. – К. : НАН України Рада по вивченню продуктивних сил України, 1999. – 147 с.
3. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06. 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – №41. – Ст. 546.
4. Закон України «Про страхування» (в ред. Закону від 04.10.2001 р.) // Відомості Верховної Ради України – 1996. – №18. – Ст. 78.
5. Закон України «Про угоди про розподіл продукції» від 14.09.1999 р. // Відомості Верховної Ради України – 1999. – №44. – Ст. 391.
6. Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 08.02. 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – №12. – Ст. 81.
7. Закон України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» (в ред. Закону від 18.11.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – №15. – Ст. 73.
8. Чернобыль: Наследки для докільля, здоров'я та прав людини. Постійний народний трибунал. Міжнародна медична комісія. – Австрія, Відень, 12–15 квітня 1996 р. – К. : ІВЦ «Енергія майбутнього століття», ІЕЕ НТУУ «КПІ», 1999. – 231 с.
9. Донцов С. Е. Возмещение ущерба при столкновении автотранспорта / С. Е. Донцов, В. В. Глянцев, Л. В. Могилянский. – М. : Юрид. лит., 1987. – 257 с.

Решетник Л. Отдельные правовые вопросы развития экологического страхования жизни и здоровья граждан от негативного влияния источников повышенной экологической опасности. В статье исследуются правовые вопросы развития в Украине экологического страхования, приводится классификация видов экологического страхования, которые можно выделить на основе анализа действующего экологического законодательства. В статье обозначены основные направления развития как добровольного, так и обязательного экологического страхования. Основное внимание уделяется страхованию жизни и здоровья граждан от негативного воздействия объектов повышенной экологической опасности. В статье предложено и обосновано необходимость введения обязательного экологического страхования жизни и здоровья граждан, проживающих в пределах влияния ядерных объектов (в частности атомных станций и предприятий, использующих ядерное сырье. Страховым случаем в таких ситуациях будет наличие у лиц болезней, имеющих радиогенную природу.

Ключевые слова: экологическое страхование, источник повышенной опасности, возмещение вреда.

Reshetnyk L. Some Legal issues of Development of Ecological Life-Insurance and Human's Health From Bad Influence of Source of High Ecological Danger. The article examines the legal issues of environmental insurance in Ukraine and gives a classification of environmental insurance types. The later can be distinguished on the basis of the analysis of current environmental legislation. The paper outlines the key areas of both voluntary and compulsory environmental insurance. It focuses on life and health insurance from the adverse effects of environmental sources of special danger. The author proposes and justifies the need for the introduction of compulsory environmental life and health insurance of citizens living within the influence of nuclear facilities (in particular nuclear power plants and businesses that use nuclear materials). The disease of radiogenic origin is regarded to be an insured event in such situations.

Key words: ecological insurance, source of high ecological danger, compensation of harm.

УДК 347.44

3. Самчук-Колодяжна

З історії розвитку договору найму (оренди) земельних ділянок

У статті висвітлено історію розвитку цивільно-правових договорів найму (оренди) земельних ділянок з огляду на те, що ці відносини врегульовуються низкою спеціальних законів із перевагою вимог земельного та господарського законодавства. Саме цивільно-правові договори покликані забезпечити раціональне використання земель і повноцінний та легальний обіг земельних ділянок.

Ключові слова: оренда, найм, цільове використання, земельна ділянка, володіння та користування.

Постановка наукової проблеми та її значення. Характер і зміст цивільних відносин у земельній сфері в усі періоди суспільного розвитку мали істотне значення. Це зумовлено політичним, економічним, соціальним призначенням земель, що забезпечують суверенітет держави, середовище для проживання, матеріальний добробут людини й усього суспільства. Подальший розвиток законодавства повинен урахувати багато положень, породжених ринковим характером суспільних відносин із приводу землі, оскільки скорочується сфера адміністративних приписів і розширюються земельно-цивільні методи регулювання земельних відносин між рівноправними суб'єктами. Саме тому дослідження розвитку земельних орендних відносин та проблем їх правового регулювання є актуальним.

Мета дослідження – з'ясування особливостей правового регулювання орендних відносин на всіх етапах їхнього розвитку.

Проблемами правового регулювання земельних орендних відносин займалися такі науковці, як В. І. Семчик, А. К. Соколова, М. Б. Шульга, А. М. Статівка, П. Ф. Кулинич, В. В. Носік та інші. Потрібно відзначити, що більшість наукових досліджень носить фрагментарний характер.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Першим законодавчим актом на теренах колишнього СРСР (а відповідно, і колишньої УРСР), яким була передбачена можливість надання природних ресурсів, у т. ч. землі в користування на договірних засадах, став Указ Президії Верховної Ради СРСР «Про оренду і орендні відносини в СРСР» від 7 квітня 1989 р. Зазначеним Указом передбачено, що в оренду, тобто строкове платне господарське користування, могли передаватися (окрім майна державного, кооперативного або іншого господарського підприємства тощо) земля й інші природні об'єкти. Оренда землі застосовувалась у сільсько-господарському виробництві, промисловості, будівництві, на транспорті та в інших галузях народного господарства. Особам, які займалися індивідуальною трудовою діяльністю в сільському господарстві (селянським господарствам), надавалися в оренду земельні ділянки, розміри яких установлювалися земельним законодавством союзних республік, з урахуванням можливості їх обробітку особистою працею членів селянського господарства.

Указ також містив важливе положення стосовно права орендаря на використання для власних потреб загальнопоширених корисних копалин (корисних копалин місцевого значення), торфу й водних об'єктів, які містяться на орендованій земельній ділянці, якщо інше не передбачено договором